

A gyűjtőnév irányította egyeztetésről

A gyűjtőnév irányította egyeztetés kérdéskörének szakirodalma viszonylag gazdag, de jórészt rövid megjegyzésekből áll, amelyekhez legföljebb néhány példa csatlakozik. Kiemelkedő kivétel Rácz Endre terjedelmes, részletes, alapos összefoglaló tanulmánya, amelyet előbb éppen a Magyar Nyelvőrben tett közzé (1977: 385–402), majd – némi átdolgozás és kiegészítés után – két fejezet formájában a magyar nyelvbeli egyeztetésről szóló szintézisében (Rácz 1991: 48–55, 150–69). Elemzésemben legfőbb kalauzomnak az utóbbi változatot tekintem.

Az említett mű egyben kiváló tudománytörténeti szemle is (lásd pl. a szakirodalom listázását: Rácz 1991: 48–9), engem tehát mentesít az előzmények bemutatásától. Ennek köszönhetően, úgy vélem, elegendő, ha most csupán a közelmúlt és a jelen egyetemi tankönyveit, valamint a Nyelvművelő kézikönyvet hozom szóba.

A múlt század utolsó harmadában használt leíró nyelvészeti egyetemi tankönyvben, „A mai magyar nyelv” címűben, az alany és az állítmány egyeztetéséről szóló fejezet szerzője természetesen Rácz Endre (1968: 248–56). A gyűjtőnévvel mint alannal társuló többes számú állítmányt úgy említi, mint a XIX. század költői nyelvében szokásosat, hozzátéve: „Ma az ilyen egyeztetés már pongyolának számít” (i. m. 250). Ugyanakkor megjegyzi, hogy az új tagmondatban viszont az értelmi (többes számú) egyeztetés nem pongyolaság.

A Nyelvművelő kézikönyv szócikkének írója, Tompa József így fejt ki véleményét: „Bántó hiba a művelt fogalmazásban, ha valaki a kevésbé gondos élőbeszéd mintájára a gyűjtőnévi vagy a mennyiségjelzős egyes számú egyedi alanyhoz – mintegy ráértéssel – többes számú állítmányt fűz” (1980: 146). Ez lényegében összhangban van az egyetemi tankönyvvel, az viszont ellentétben áll vele, hogy Tompa az új (tag)mondatban sem ajánlja a számbeli átcsapást (uo.).

A régebbit felváltó, az ezredfordulón megjelent egyetemi tankönyv, a Magyar grammatika (= MGr.) az alany és az állítmány egyeztetését tárgyaló fejezetben (Lengyel 2000: 399–401) egyáltalán nem tér ki a gyűjtőnév irányította egyeztetésre. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy nem érezte feladatának egy ritkának tartott, a normával ellentétes jelenségnek, a gyűjtőnév melletti értelmi egyeztetésnek a bemutatását. Egyébként a könyv más helyén, a főnév jelentésével foglalkozó fejezetben szóba kerül, hogy a gyűjtőnevek „alanyi mondatrészi szerepükben egyes számú állítmányt kívánnak meg maguk mellett” (Balogh 2000a: 129). – A MGr. – ezt nem kritikai élel állapítom meg, csak pusztá tényként – a gyűjtőnév irányította egyeztetéssel kapcsolatban Rácz könyvéhez képest nem hozott újdonságot, tehát a téma iránt érdeklődőknek változatlanul elsősorban ahhoz érdemes fordulniuk.

A Rácz-féle szintézis (érthetően) a régebbi tankönyv nyomán halad, és – szemben a Nyelvművelő kézikönyvvel – erősen hangsúlyozza a mondategységen belüli és az annak határán túllépő egyeztetés különbségét. Ezért is szentel külön-külön fejezetet a két típusnak. A másodikból (1991: 150–69) pedig azt is megtudjuk: más az egyeztetés a mondategyszen belül, és megint más annak határán is túllépve, hiszen „az új mondatban az értelmi egyeztetés elsőprő győzelmet arat az alaki felett” (i. m. 157), míg az összetett mondat kereteiben maradva, annak új tagmondatában az alaki egyeztetés van főlényben (igaz, egyáltalán nem elsőprőben; uo. 158–9).

A szintézis meggyőző érveléssel, beszédes példákkal és statisztikákkal támogatva mutatja be az egyeztetési szabályokat és azok áthágását, a tendenciák érvényesülését és az érvényesülés arányait.

Felvetődhet a kérdés: érdemes-e folytatni a vizsgálódást egy olyan jelenséggel, illetőleg témakörrel kapcsolatban, amelyről ilyen részletes és színvonalas összefoglaló munka született? Úgy vélem: igen. A személyes kutatói kíváncsiságon kívül objektívebb érv is támogatja ezt a választ. Rácz Endre monográfiája tekintélyes nagyságú korpuszon alapul, de ennek legújabb tételei is az 1970-es évek közepéről származnak, s a szövegmintának akadnak a XX. század első felé-

ből való részletei is. Érdemes tehát szemügyre venni a század végének és napjainknak a nyelvhasználatát.

Mostani írásommal ilyen irányú vizsgálódásra vállalkozom, de rögtön szeretném leszögezni, hogy – Rácz Endre munkájával ellentétben – egyáltalán nem a teljesség igényével. Figyelmemet a nyelvhasználati hibákra, furcsaságokra fordítom, anélkül, hogy megállapítanám, milyen az előfordulási arányuk a szabályos megoldásokhoz képest. Meg sem tudnám ezt tenni, hiszen nem szerkesztettem korpuszt; adataimat a véletlen hozta elém: én csak felfigyeltem rájuk, és feljegyeztem őket. Úgy sejtem, ez a „módszer” csak részben felel meg annak, amit Rácz Endre a könyvében tallózó gyűjtésként emleget, s amellyel a korpuszból nyert adatait kiegészítette: a Rácz-féle tallózásban a véletlenül kívül valószínűleg a tudatos keresgélés is szerepet kapott.

Nem most fordulok először ilyen módon az egyeztetés kérdései felé. Előbb a Rácz Endre hetvenedik születésnapjára összeállított emlékkönyvben mutattam be néhány „mazsolaszemet” (hibát, furcsaságot, érdekességet) (Horváth 1992: 116–23), majd ugyanezt tettem őrá emlékezve egy két évvel később megjelent folyóiratcikkben (Horváth 1994: 302–7). Mindkét írásban helyet kaptak olyan példák, amelyekben gyűjtőnév volt az egyeztetés irányítója (1992: 117–20, ill. 1994: 304–5, 307). Most azonban sokkal nagyobb gyűjtemény áll rendelkezésemre, mint a korábbi esetekben: ez lehetővé és egyben szükségessé is teszi, hogy ezúttal csakis a gyűjtőnév irányította egyeztetéssel foglalkozzam. – Hamarosan más egyeztetési típusokra, jelenségekre is szeretnék hasonló módon sort keríteni, a határozottságbeli egyeztetéssel pedig már meg is tettem ezt (Horváth 2003: 25–33).

Mostani gyűjteményembe nem számítom be az előző alkalmakkor idézett példákat. Hetvennél több olyan adat alkotja, amelyben gyűjtőnév irányítja az egyeztetést. Valódi statisztikák készítésének a gyűjtés véletlenszerűsége miatt nem láttam értelmét, de a típusokról, altípusokról szólva szükség esetén utalni fogok a hozzávetőleges arányokra.

Az adatok az 1992 és 2002 közötti időszakból valók. Kétharmadnál is nagyobb részük az újságnyelvből származik, elsősorban a Népszabadságból. Akad azonban a források között nyelvészeti folyóirat és könyv, valamint néhány regényfordítás, sőt még gyógyszerhez mellékelt tájékoztató is. Az írott nyelvekhez a rádióban vagy a tévében hallott példák is társulnak; csekély számuk ellenére viszonylag sokféle fokozatot képviselnek az írott és a beszélt nyelv közötti skálán az előre felvett műsorajánlattól az élő sportközvetítésig.

A példaanyagot két csoportra osztva mutatom be: előbb a mondategységen belüli, majd az annak határát átlépő egyeztetésről szólok. A gyűjtemény adatainak összesen körülbelül háromnegyed részét idézem példaként.

I. A mondategységen belüli egyeztetésről

Gyűjteményem adatainak mintegy 80%-a tartozik ide. Ez két okból sem meglepő. Egyrészt azért nem, mert olvasgatás vagy tévézés közben könnyebb észrevenni a mondategység határán belüli rendellenességet, mint a nagyobb

szövegkörnyezetben jelentkezőt. Másrészt azért sem, mert a tagmondathatáron túllépve kevésbé szigorú az egyeztetés szabálya, így érthető, hogy hibás megoldás inkább a mondategység keretében fordulhat elő.

Azt sem mondhatjuk váratlannak, hogy a mondategységen belüli adataimnak csaknem 90%-ában az irányító szerepű gyűjtőnév a szórendet tekintve megelőzi egyeztetési partnerét.

A mondategységbeli egyeztetés adatait két csoportra osztottam aszerint, hogy az egyeztetést irányító gyűjtőnév az alany szerepét tölti-e be, vagy másfelét. Az elsőként említett eset négyszer gyakoribb az utóbbinál.

1. A gyűjtőnév alany. – A legsűrűbben előforduló hiba természetesen az, hogy az egyes számú gyűjtőnév mellett az állítmány értelmi egyeztetéssel többes számba kerül (1.1.). Sokkal ritkább ennél, hogy a gyűjtőnév(féle) többes, az állítmány viszont egyes számú (1.2.). Megesik továbbá az is (valamivel többször), hogy az állítmány összhangban van az alany egyes számával, ugyanakkor azonban az alany mint gyűjtőnév egy másik mondatrészt csábít értelmi egyezésre (1.3.).

1.1. Az egyes számú alany mellett a többes számú állítmány többnyire ige. A szórendet tekintve majdnem mindig az alany után áll, de általában nem közvetlenül, mivel az igét rendszerint tárgya, illetve egy-két határozója is megelőzi: „A legjobb *csapat* a Bükk-fennsík Legfürgébb Szarvasúzői címet *nyerik el*” (Népszabadság 1999. máj. 5. 33); „A tervezett 2004-es magyarországi labdarúgó Európa-bajnokság előkészítését végző alapítvány elnökévé a *kormány* Mezei Györgyöt, alelnökévé Berzi Sándort *jelölik*” (Népszabadság 1998. dec. 18. 4). Természetesen az sem példátlan, hogy az ige közvetlenül követi az alanyt, ahogy ebben a meglehetősen suta mondatban: „A *rendőrség* *kéri*, hogy aki az ügyvel kapcsolatban bármilyen információval rendelkezik, értesítse a rendőrséget a 07-es telefonon” (Népszabadság 1994. ápr. 5. 21).

Érthető, hogy az ellenkező sorrend, vagyis az alanyt megelőző többes számú ige csak kivételesen fordul elő: „Vele [ti. Lagzi Lajcsival] *lesznek* az Irigy Hónaljmirigy teljes *csapata*” (Műsorajánló. TV2. 1999. nov. 8. 20.32).

Egyetértek azzal, hogy Rácz Endre (1991: 48–55, 163) a gyűjtőnevek körében tárgyalja a *pár*, illetve a *rész*, *százalék* típusú főnevek melletti egyeztetést. Magam a *pár* alany mellett csupán egyszer, Lucy Maud Montgomery regényének fordításában bukkantam többes számú igére: „Az eszményi *pár* ezenközben az egész vonatút alatt egy szót sem *váltottak*” (Anne családja körében. Ford.: Szűr-Szabó Katalin. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997. 323). A *rész* főnév mellett azonban – nyilvánvalóan az alany többes számú birtokos jelzőjének hatására – aránylag gyakori az igei állítmány értelmi egyeztetése: „várhatóan **a kismamák** *egy része* a terhességi és gyermekágyi segély egyéves lejárta után *visszamennek* korábbi munkahelyükre” (Népszabadság 1995. ápr. 5. 4); „Az akkori **másodévesek** *egy része* Szakács László főszerkesztő vezetésével *kezdték bele* a 2000 decemberéig tartó munkálatokba” (Népszabadság 2001. márc. 7. 26). Igaz, csak egy-egy alkalommal, de ugyanezért került többes számba az ige a mennyiségjelzős *százalék* főnév után, valamint a főnévi értékben használt törtszámnevet (mint alanyt) követően: „a magyar légtér védelmét ellátó **vadászpülők** *több mint 90 százaléka* mélyen

a szükséges minimum alatt, a kelleténél sokkal kevesebbet *tölthetnek* a levegőben” (Népszabadság 1998. júl. 31. 4); „a tárgyaláson elhangzott **kérdések és válaszok egyharmada** a Farkas Helga-ügyre *vonatkoztak*” (Népszabadság 1998. dec. 23. 9).

Megesett egyébként az is, hogy nem birtokos jelző, hanem a gyűjtőnévnek személynevek alkotta kijelölő jelzője csábította többes számba az állítmányt: „olyanok kerültek ki Laky Karcsi bácsi csodálatos neveldejéből, mint a Konrád-csapat, a **Sanyi–Jani–Feri trió** felejthetetlen korszakot *jelentettek*” (Zuglói Lapok 1995. 6. sz. 8).

A névszói állítmány értelmi egyeztetésére sokkal kevesebb példát találtam, mint az igeiére. Azt tapasztaltam, hogy akár főnév, akár melléknév(i jellegű) az állítmány, jellemzően az alany birtokos jelzőjének hatására kerülhetett többes számba: „**Családtagjaim** *nagy része* már közel nyolcvan éve zuglói *lakosok*” (Zuglói Lapok 1999. 9. sz. 4); „Az alkalmazás során jelentkező nem kívánt **mellékhátások** túlnyomó *többsége* a készítmény szedésének felfüggesztésével *megszüntethetők*” (a Tarivid filmtablettához mellékelte tájékoztatóban olvastam 1995. nov. 10-én).

Mivel névszói állítmányból itt kevés van, feltűnő, hogy közülük kettő is az alany elé, sőt mondatkezdő helyzetbe került. Érdekes, hogy mindkettő nyelvészeti szövegből való, más-más folyóiratból és szerzőtől: „*Ilyenek* pl. a kicsinyítést, értékelést kifejező **származékszók** döntő *többsége*” (Nyr. 1997. 474); „*Ilyenek* többek között az értékminősítő **jelentésjegyek** *egy része*” (MNY. 2001. 452).

Az eddig tárgyalt, egyszerűbbnek mondható esetek után áttérek az olyan adatok bemutatására, amelyekben a gyűjtőnévvel mint alannyal kapcsolatban lévő állítmánynak az értelmi egyeztetéséhez valamiféle közbevetés vagy a főmondatba beékelődő vonatkozó mellékmondat járul hozzá. Gyűjteményemnek minden idevágó példájában ige szerepel a gyűjtőnévvel összetartozó állítmányként; ezt az igét az idézetekben félkövér dőlt betűvel emelem ki.

Monográfiájában Rácz Endre igen röviden szól arról a szerkesztésmódról, amelyben a gyűjtőnévi alany és az állítmány közé az alanyra vonatkozó értelmező(féle) kerül (1991: 54); utal azonban arra, hogy korábban máshol (Rácz 1961: 407–8) tárgyalta már azt. Határozott véleményét a régebbi tanulmányból ismerhetjük meg: „Nemegyszer [...] olyan esetben is találkozni többes számú állítmánnyal, amikor az egyes számú alanyt közbevetett, többnyire gondolatjellel, illetőleg mélyebb hangfekvéssel és nagyobb szünettel elkülönített többes számú értelmezője van. Ez kétségtelenül helytelen egyeztetés. [...] Még nagyobb ez a hiba akkor, ha az értelmező zárójelben van” (1961: 408).

Egyetértek Rácz Endrével, tehát kellemetlen meglepetésben volt részem, amikor nemrég éppen nyelvészeti szöveget olvasva ütköztem ilyen hibába: „A grammatika latin *terminológiája* (a szóosztályok *elnevezései* stb.) arról **tanúskodnak**, hogy [...]” (Nyr. 2001. 272). Kisebb a botlás akkor, ha a közbevetés nem értelmező, hanem hozzátoldó jellegű, s ezzel közelít a tényleges alanyhalmozáshoz: „Veszélyesnek tartom azonban azt, hogy a *kisgazdapárt* – esetenként *mások is* –, ha valami nekik [!] nem tetsző ügyről van szó, azonnal alkotmányosértést **emlegetnek**” (Népszabadság 1995. jún. 1. 8).

Míg az előző bekezdés idézeteiben jól követhető a hibázás logikája, igen csak mehökkentő a következő példa, hiszen a gyűjtőnévi alanyon kívül a köz-

bevetés is az egyes szám használata mellett szólna, mégis többesben áll az igealak. Itt talán még a közbevetés nélküli eseteknél is zavaróbb az értelmi egyeztetés: „Csapó és védője szerint a vád nem megalapozott, s a *rendőrség* – személy szerint *Kovács ezredes* – megszállottként **igyekeznek** bizonyítani a bűnösségét” (Népszabadság 1998. dec. 3. 11).

A vonatkozó mellékmondatok beékelődéséről Rácz Endre szintézisében (többek között) ezt olvashatjuk: „Az egyeztetésnek ez a felemás módja [ti. egyes számú gyűjtőnév mint alany + többes számú állítmány] rejtettebbé válhat, ha az alanyt és az állítmányt olyan vonatkozó mellékmondat szakítja el egymástól, amelyben a gyűjtőnévi alanyra vonatkozó névmás – értelmi egyeztetéssel – többes számba kerül [...]. Ha mármost az ilyen többes számú vonatkozó névmás a mellékmondatban az alany szerepét tölti be, akkor természetesen a mellékmondatnak az állítmánya is többes számú lesz. S minthogy közvetve – a vonatkozó névmás segítségével – a főmondat alanyához is kapcsolódik a mellékmondatbeli többes számú állítmány, a főmondatnak rá következő állítmánya szinte észrevétlenül siklik át a többes számba” (Rácz 1991: 53). Gyűjteményemből ezt a jelenséget egy olvasói levélből való idézettel szemléltethetem: „Végezetül a *képviselő-testület* – *akik okosabbak*, mint én – miért Pákozdi teret **fogadtak el?**” (Zuglói Lapok 1998. 4. sz. 4).

Több olyan újságnyelvi példával is találkoztam, amelyben a főmondatbeli alanynak a beékelődő mellékmondatban birtokos szerkezet felel meg: a birtokos jelző a vonatkozó névmás; a birtokszó pedig a mellékmondat többes számú alanya, s egyénekként nevezi meg azt a csoportot, amely a főmondati alanyban egységként gyűjtőnév alakjában jelent meg. Elegendő egyetlen példát idéznem, mivel a többi a lényegét tekintve ugyanolyan szerkezetű: „*az ellenzék, amelynek jeles képviselői a médiahajóra felszálltak*, mintha **vonakodnának** beszállni az ügyekbe” (Népszabadság 1994. okt. 1. 3). A főmondati állítmány többes száma egyáltalán nem helyeselhető, noha a közbeékelte mellékmondat „csábereje” tagadhatatlan.

Az állítmány értelmi egyeztetése minden eddig idézett példában ellenkezett a mai köznyelvi normával. Van azonban olyan eset is, amelyben nincs kodifikált egyeztetési mód, sőt (legalábbis tudomásom szerint) még ajánlott sincs. Az olyan alanyhalmozásra gondolok, amelyben az egyik alany egyedet jelöl, a másik pedig gyűjtőnév, azaz az alany(együttes) *Timur és csapata* típusú. Rácz Endre szintézise igen részletesen tárgyalja az állítmánynak két vagy több (halmozott) egyes számú alannyal való egyeztetését (1991: 96–138), de az említett típus csak futólag, kiemelés és állásfoglalás nélkül, a szövegben „megbúvó” példák formájában (101, 103) kerül benne szóba. Nem tudjuk, melyik egyeztetésmód a gyakoribb az ilyen alanykombináció mellett. A választ akkor sem ismerjük, ha a kérdést csak az alanyok + állítmány szórendre és az igei állítmányra vonatkoztatjuk. Nem véletlenül élek éppen ezzel a korlátozással, mivel a gyűjteményembe került két példa ezt az altípust képviseli. Az elsőben személynévhez, a másodikban állatnévhez társul a gyűjtőnév: „*Demszky Gábor és kabinete* nem hosszú távon **gondolkodnak**” (Népszabadság 1998. márc. 11. 29); „*Harry hátulról még látta, hogy Csámpás és a bilincses trió* libasorban **elindulnak** az alagútban” (J. K. Rowling: *Harry Potter és az azkabani fogoly*. Ford.: Tóth Tamás Boldizsár. Animus Kiadó, Budapest, 2002. 347). Sok kérdést lehetne feltenni ezzel a szerkezetűtípussal kapcsolatban. Most

csak kettőre hívom fel a figyelmet, válasz nélkül: Hogyan hat az egyeztetésre az alanyok sorrendje? Befolyásolja-e az egyeztetést az, hogy az alanyok között van-e logikai birtokviszony?

Annak az adatsopornak a szemléjét, amelyben egyes számú alany irányítja az állítmány (értelmi) egyeztetését, három különleges példával szeretném zárni.

Az elsőben az értelmi egyeztetésben nyilván fontos szerepet játszik az alany többes számú birtokos jelzője. Érdekes, hogy az ige úgy kerül többes számba, hogy megelőzi alanyát. A mondat azonban elsősorban nem ettől különleges, hanem attól, hogy a tárgynak az alanytól függő birtokos személyjelezése egyes számú, így ez az egyeztetés ellentétben van az állítmányéval: „Kincses sziget című regényét [Stevenson] 1883-ban írta meg, és ezzel *kezdétét vették a kalandregények sora*” (Műsorismertetés. MTV2. 1998. jan. 29. 17.57).

A második példának az az érdekessége, hogy a cikk alcímében még értelmi, szövegében viszont már szabályos, alaki egyeztetést találunk: az alcímben: „A moszkvai *duma* még nem *mondtak* igent”; de a szövegben: „A *duma* *felkérte* Jelcin elnököt, hogy [...]” (Népszabadság 1997. máj. 17. 3).

A harmadik példa közvetve szól a gyűjtőnév irányította értelmi egyeztetés ellen: azzal, hogy elénk tárja az alaki egyeztetésnek egy előnyös tulajdonságát. Azt igazolja, hogy előállhat olyan helyzet, amelyben csakis az egyes számú állítmány bizonyítja a gyűjtőnév alanyi szerepét: „A falakat és a rézsútos mennyezetet borító posztereken még mindig ott *röpködött és integetett* Ron kedvenc *kviddicscsapata, a Chudley Csúzlik játékosai*” (J. K. Rowling: Harry Potter és a Tűz Serlege. Ford.: Tóth Tamás Boldizsár. Animus Kiadó, Budapest, 2002. 59). Ha ugyanis a halmozott igei állítmány többes számba kerülne (*röpködtek és integettek*), abban aligha látnánk értelmi egyeztetést, sokkal inkább úgy értékelnénk, hogy a *játékosai* az alany, az állítmány alakja pedig (természetesen) ahhoz igazodik. Alany tehát az eredeti mondat értelmezőjéből válna, és a gyűjtőnevet csak birtokos jelzőként kezelhetnénk. (Persze, akkor gördülékenyebb volna így: „Ron kedvenc *kviddicscsapatának, a Chudley Csúzliknak* a játékosai”.)

1.2. Olyan szerkezettel, amelyben a **többes számú alany** valódi gyűjtőnév, és mellette **egyes számú állítmány** szerepel, (szerencsére) nem talákoztam. Az viszont előfordul, hogy a többes számú alany jelentése összefoglaló jellegű, vagyis némileg gyűjtőnévszerű, tehát az állítmány egyes száma a furcsasága ellenére sem egészen indokolatlan: „*az utóbbi évek* mintha *feladta volna* ezt az igényesebb popot” (Népszabadság 2002. jún. 7. 10). Még kevésbé ítélné el az alaki inkongruencia akkor, ha a gyűjtőnévszerű többes számú alany a közneveknek és az *Egyesült Államok* típusú, azaz plurale tantum formájú tulajdonneveknek a határsávjához (vö. Rác 1991: 31) tartozik: „*Ilyen volt például a nemzetiségi színházi napok*” (Népszabadság 1993. aug. 7. 19).

1.3. Az **egyes számú alany** mellett az állítmány szabályos, alaki egyeztetése ellenére is disszonánssá válik a mondatszerkesztés, ha egy **másik mondatrész birtokos személyjelezése** értelmi egyeztetésről tanúskodik (vö. Rác 1991: 168–9), azaz a gyűjtőnév jelentésének hatására a **többes számú birtokosra utaló személyjel** tűnik fel: „A jómódú kínai *család* ötéves *gyermekükkel* egy XIII. kerületi lakásban *élt*” (Népszabadság 2002. ápr. 6. 20); birtoktöbbsítésével kombinálva: „Nemzetközi

kábítószercsempész bandát *leplezett le* másfél éves nyomozás után a magyar *rendőrség* nyugat-európai és afrikai *kollégáikkal* együttműködve” (Népszabadság 1995. okt. 18. 20). Komplikáltabb – ha úgy tetszik, jelzőhalmozással, ha úgy tetszik, alanyhalmozással (vö. Rácz 1991: 91–6) bonyolított – szerkezetben is megfigyeltem ilyen egyenetlenséget: „A berkeszi *Szerdi* és a budapesti *Winkler család szívkébe zárt [engem]*” (Színes RTV. Rádió- és televízióújság. 1996. jan. 8–14. 21).

Az értelmi egyeztetésről tanúskodó toldalék részleges értelmezőben (vö. Balogh 2000b: 458) is feltűnt egyszer-kétszer: „A *sport – köztük a sakkozás* – lehetővé *tette* azt is, hogy a látássérült ember integrálódását elősegítse” (Zuglói Lapok 1996. 19. sz. 5). A zavart itt megszüntetné, ha a *köztük* helyébe a *főleg*, a *például* stb. lépne.

2. A gyűjtőnév más mondatrész. – Adataim körében ez a „más mondatrész” a tárgy, a részeshatározó és a birtokos jelző.

2.1. A tárgy egyik példája hasonlít az alany adatsorát lezáróhoz, de itt a *köztük* helyébe szerintem a *benne* vagy az *azon belül* kívánkoznék: „Csaknem fél éve választották meg a Fővárosi *Közgyűlést*, *köztük* a KDNP három »újjonc« képviselőjét” (Népszabadság 1995. ápr. 25. 3).

A gyűjtőnév mint tárgy a szintagmakeretből kilépve, a vele közvetett viszonyban lévő praedicativusi határozón szintén okozott – szerintem nem helyesíthető – értelmi egyeztetést: „A kispap elnök úgy fogalmazott, hogy a »*Fideszt* mi a *barátainknak* tartjuk«” (Népszabadság 2001. ápr. 30. 4).

2.2. Ha az egyeztetést irányító gyűjtőnév nem alany, akkor a leggyakrabban **részeshatározó:** vagy birtoklást fejez ki (dativus possessivus), vagy pedig a főnévi igenévvel van alany–állítmányivá transzformálható kapcsolatban.

A birtoklás kifejezésekor az értelmi egyeztetés az alany személyjelezésében nyilvánul meg: „Az *alvilágnak* olyan emberekre volt *szükségük*, akik nyelveket beszélnek” (Népszabadság 1995. nov. 27. 8).

Az ilyen egyeztetés esélyét növeli, ha a főmondatba olyan mellékmondat ékeződik be, amelyben (a mondategység határán átlépő értelmi egyeztetéssel) többes számú vonatkozó névmás utal vissza a gyűjtőnévre; a névmás mellett természetesen a mellékmondati állítmány is többes számba kerül: „A *Weasley családnak*, *akik* mind a hét gyermeküket a Roxfortba *járatták*, alig van valami spórolt *pénzüik*” (Sean Smith: És megteremtette Harry Pottert... Joanne Rowling életrajza. Ford.: Károlyi Eszter. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 76).

Míg az effajta alaki inkongruencia helyességében kételkedem, elfogadhatóbbnak tartom az értelmi egyeztetést olyankor, ha a részeshatározó mellett egy kölcsönösséget kifejező határozó is jelen van, ráadásul az többes számú: „Az *MDF-nek* pedig a *MIÉP vezetőivel* vannak *nézetkülönbségeik*” (Népszabadság 1994. ápr. 16. 4).

Nem pártolom viszont a gyűjtőnévvel kifejezett részeshatározó mellett a főnévi igenév értelmi egyeztetést mutató személyragozását. Három ilyen adatomból elegendő az egyiket idéznem: „Persze nem hiszem, hogy az efféle konfliktusok esetében az *egyesületnek* a játékosok pártjára kellene *állniuk*” (Népszabadság 1997. febr. 12. 24).

Egy vízilabda-mérkőzés közvetítésekor esett meg az, hogy maga a főnévi igenév (megfelelő megoldásként) személyragtalan maradt, határozójának személy-

jelezésén azonban (helytelenül) értelmi egyeztetés tükröződött a részeshatározóként szereplő gyűjtőnév hatására: „Ezzel együtt most a *csapatnak* át kell lépni a saját *árnyékukon*” (M1. 2001. jún. 24. 15.48).

2.3. A gyűjtőnév a **birtokos jelző** szerepében két ízben idézett elő értelmi egyeztetést.

Az egyik esetben a birtokos jelzőre visszautaló határozónak a személyjelölő toldaléka testesíti meg a zavaró alaki inkongruenciát: „A történeti *tényanyag* kiválasztásáért, a *belőlük* levont következtetésért tehát a kutató tartozik számadással” (Nyr. 1999. 474).

A másik példa emlékeztet az alany–állítmányi egyeztetésnek arra a közbevetéses típusára, amely Rácz Endre találó megfigyelése szerint „a mondategységen kívüli egyeztetés irányába mutat” (1991: 54). Igaz, sajtónyelvi adatomban a gyűjtőnév nem alany, hanem olyan birtokos jelző, amelyet közbevetés választ el a birtokszavától. Az implicit alanyú közbevetésben a számállapot-határozó (és az állítmány) tanúskodik értelmi egyeztetésről: „A tegnap nyilvánosságra hozott budapesti *lista – mindannyian indulnak* egyéni jelöltként is – meglepetése Semjén Zsoltnak, a KDNP-frakció fiatal szóvivőjének előkelő harmadik és Vasuta Gábor vállalkozó [!] ötödik helye” (Népszabadság 1994. jan. 14. 4). A megszakítás nehezíti és lassítja a mondat szerkezet áttekintését, nem is beszélve a későbbi raghasználati egyenetlenségről. – Hogyan lehetne könnyebben érthetővé és gördülékenyebbé tenni a mondatot? Szerintem például így: *A tegnap nyilvánosságra hozott budapesti lista meglepetése Semjén Zsoltnak, a KDNP-frakció fiatal szóvivőjének az előkelő harmadik, valamint Vasuta Gábor vállalkozónak az ötödik helye. A lista tagjai egyébként mindannyian indulnak egyéni jelöltként is.*

II. A mondategység határát átlépő egyeztetésről

Gyűjteményem adatainak a kisebbik része, körülbelül 20%-a tartozik ide. Nemcsak azt érdemes hangsúlyozni, hogy ebben a csoportban az egyeztetés átlépi a mondategység határát, hanem azt is, hogy mindig a mondategység keretén belül marad. (Az új mondatban, illetve az új tagmondatban megjelenő értelmi egyeztetés összevetését – erre már korábban is utaltam – lásd Rácz 1991: 157–9.)

A mondategység határán átlépő egyeztetés példáit két csoportban tárgyalom. Az első kétszer nagyobb a másodiknál, és azokat az adatokat tartalmazza, amelyek (többek között) az új tagmondatbeli állítmány egyeztetésmódja miatt érdemelnek figyelmet. A kisebb csoportba az új állítmánytól független névmásítási esetek kerültek.

1. Az új tagmondat állítmányának egyeztetéséről. – Itt két (szinte egyforma nagyságú) alcsoportot különíthetünk el aszerint, hogy a gyűjtőnév alany-e.

1.1. Ha a kiindulásul szolgáló tagmondatban a gyűjtőnév **alany**, akkor az új mondategységben természetesen implicit alany válhat belőle. A nyelv művelők véleménye erősen megoszlik arról, helyes-e ilyenkor az új tagmondat állítmányának értelmi egyeztetése (vö. Rácz 1991: 152–3). Korpuszvizsgálatában Rácz (uo. 159) úgy találta, hogy az alaki egyeztetés a szokásosabb, de az értelmi is gyakori.

Nem hinném, hogy az itteni első példában megfigyelhető számbeli átcsapás az olvasók körében osztatlan sikert arat, de a szerző láthatólag igen tudatosan, mondandójának szolgálatába állítva alkalmazza: „Aligha kétséges, hogy az 1993-as év állata a dinoszaurusz (volt, van, lesz). Azon az őslénytani apróságon most ne akadjunk fenn, hogy a *dinoszaurusz* nem »egy« *állat (volt)*, hanem a hullók alosztályának egy igen népes, változatos csoportját **alkották**” (Népszabadság 1993. szept. 25. 32).

Ezzel szemben nem találok efféle mentséget arra az egyenetlenségre, hogy a második tagmondatban még alaki, a harmadikban viszont már értelmi az egyeztetés: „A *KDNP tartja* magát Helsinki szelleméhez: **kizárja** a határok erőszakos megváltoztatásának lehetőségét, de nem **ellenzik** a békés megoldásokat” (Népszabadság 1994. ápr. 25. 4). Ennél is rosszabb, ha már az első tagmondatban sor kerül a hibás többes számra, a második viszont egyes számra vált: „az oktatási rendszer az alsóbb osztályokban a fiúknak *jelentenek* hátrányt, később a lányok ellen **fordul**” (Népszabadság 2001. szept. 6. 21).

Az I.1.3. pontban több példát láttunk már arra a disszonáns szerkesztésmódra, hogy az állítmány (szabályos) alaki egyeztetése ellenére egy másik mondatrész értelmi egyeztetéssel kapcsolódik az alanyhoz. Tetézheti ezt az, hogy az új tagmondatban az állítmány is többes számba csap át: „Egy másik verzió szerint az orosz *maffia elégelte meg* a műsor miatt **rájuk** irányuló figyelmet, és **szervezték meg** az interjút” (Népszabadság 2001. máj. 14. 19). A mondatszerkesztés javítására nem az egyes szám (*szervezte meg*) használata lenne az egyetlen mód; nem volna rossz a többes szám sem, ha az implicit alany helyén sor került volna az eredeti alany névmásítására (*ők szervezték meg*).

Az eddig idézett, mellérendelő tagmondatkapcsolatokon kívül alárendelőkből is előfordult egyeztetési zavar. Elém került például egy olyan lánc, amelyben az első alárendelt tagmondatban (teljesen szabályosan) egyes számú vonatkozó névmás utalt vissza (alanyként) a főmondat gyűjtőnévi alanyára, s e névmás egyes számához a vele összetartozó névszói állítmányé is igazodott; az újabb mellékmondatban viszont az alany implicitté vált, az igei állítmány pedig többes számúvá: „Olyan jeles *szereplőgárda gyűlt össze*, Marica grófnővel az élen, *amely képes* arra, hogy bármelyik holdfényes éjszakán **lehozzák** nekünk a csillagokat” (Pesti Műsor 1997. 32. sz. 6). Természetesen nem az alany törlődése a baj, hanem az, hogy az igei állítmánynak számban a relatív főmondat vonatkozó névmási alanyához kellene igazodnia (alaki egyeztetéssel), nem pedig az abszolút főmondat gyűjtőnévi alanyához (értelmi egyeztetéssel). A relatív főmondat jelenléte miatt a mellékmondati igei állítmány alaki inkongruenciáját kétségtelenül hibásnak tartom. Vitathatóbb volna, helytelen-e az értelmi egyeztetés az abszolút és a relatív főmondat ilyenféle összeolvasztásakor: *Ez a szereplőgárda képes arra, hogy lehozzák nekünk a csillagokat.* (Bevallom, nekem ez sem nagyon rokonszenves, de elfogadhatóbb; megítéléséhez vö. Rácz 1991: 154–61.)

Ha a mellékmondatban (helyesen) az *amely* vonatkozó névmás alanyként utal vissza a főmondat gyűjtőnévi alanyára, akkor súlyos hiba, ha a mellékmondat állítmánya többes számba kerül. Valószínű, hogy abban a példában, amelyet Wilbur Smith regényének fordításában találtam, azért siklott át többes számba az

állítmány, mert előtte már tárgyának személyjelezése is értelmi egyeztetéssel igazodott a főmondati alanyhoz: „Így hát egy szigorú szakértőkből álló *bírálóbizottság volt az, amely* félretéve a táncolást, a harci pózokat és a hengegést, *figyelmüket* inkább a menyasszonypénz felértékelésének komoly feladatára *összpontosították*” (Harag. Ford.: Somló Ágnes. Delej Kft.–Maecenas Könyvkiadó Kft., h. n., é. n. [? 1995.] 238).

1.2. Ha a kiindulásul szolgáló mondategységben a gyűjtőnév **nem alany**, az új tagmondatban természetesen akkor is válhat belőle implicit alany. Rácz Endre megfigyelése és korpuszvizsgálata szerint ebben az esetben a gyűjtőnév „egyes számú alakjának hatása kevésbé sugározhat át az új tagmondatba: ilyenkor akadálytalanul bekövetkezhet, s fölénybe is kerül az értelmi egyeztetés, vagyis a többes számú állítmány” (1991: 159); igaz, a statisztikát illetően adatainak csekély száma miatt Rácz némi óvatosságra int (uo.). Ezek alapján a következő példában nyugodtan mondhatnánk szabályosnak, sőt szokásosnak a mellékmondati állítmány többes számát; ráadásul azt a mellékmondatnak egy másik elemén már megelőzte (s ezzel megelőlegezte) az értelmi egyeztetésről tanúskodó személyjelezés: „A nyilatkozat felkéri az *egész magyar népet*, hogy *lehetőségeik* szerint *nyújtsanak* támogatást az árvízkárosultaknak” (Népszabadság 1997. júl. 16. 4). Hogy itt mégis furcsállom a mellékmondatbeli értelmi egyeztetést, annak (a saját ízlésemen kívül) talán az az oka, hogy az *egész* jelző a gyűjtőnév összefoglaló jellegét emeli ki az egyedekre utalással szemben.

Érdekes, hogy az értelmi egyeztetés okozta számbeli átcsapás az ellenkező irányban is előfordul. Ha az egyeztetés irányítója olyan többes számú főnév, amely egy csoportnak, például egy pártnak a tagjait jelöli, akkor megesik, hogy a szöveg alkotója magát a pártot fogja fel az új tagmondat implicit alanyaként, s az állítmányt annak (mint gyűjtőnévnek) az egyes számához igazítja. Két ilyen adatomból elegendő eggyel szemléltetnem a botlást. Az egyeztetést a főmondat részeshatározója irányítja; a főmondati alanynak, a főnévi igenévnek a személyragozása még igazodik a többes számhoz, a mellékmondatban azonban – az említett okból – az állítmány már egyes számú: „A *szabaddemokratáknak el* kell *dönteniük*, hogy *akarja-e* a két-, illetve a négypartí liberális együttműködést” (Népszabadság 1994. febr. 4. 1).

A gyűjtőnév természetesen nemcsak implicit alanya lehet az új tagmondatnak, hanem névmásítására is sor kerülhet. Korpuszvizsgálatakor Rácz Endre azt tapasztalta, hogy az új mondategységben alanyi szerepben az anaforikus személyes vagy mutató névmás (s vele együtt az állítmány is) mindig többes számú (1991: 162). Ugyanezt mutatja az az adatom, amelyben az egyeztetésnek a gyűjtőnévszerű (a mennyiségnevekhez is közel álló) irányítója tárgyi funkciójú. A baj nem is a többes számú (mutató) névmással és az állítmánnyal van, hanem azzal, hogy egy későbbi tagmondatban az anaforikus határozó visszatér az egyes számhoz: „A budapesti személygépkocsiknak naponta csak egyharmada indul el, számításainknál azonban a fennmaradó *kétharmadot* is figyelembe vesszük, hiszen *ezek* helyet *foglalnak el*, akadályozva a gépjárművek, a kerékpárosok, a gyalogosok mozgását, és a tulajdonosaiknak akkor is pénzbe *kerülnek*, ha nem járnak *vele*” (Népszabadság 1997. nov. 7. 31).

2. Az új állítmánytól független névmásítási esetek. – Ezekben az a közös, hogy a gyűjtőnévre visszautaló névmás nem alany.

2.1. Maga a gyűjtőnév viszont többnyire **alany**. Rácz Endre statisztikával is alátámasztotta azt a megfigyelését, hogy az erre visszautaló személyes vagy mutató névmás – értelmi egyeztetéssel – rendszerint többes számba kerül (1991: 163). Magam is inkább csak kissé furcsának, mint rossznak tartva jegyeztem fel a következő két névmásítást, de könnyen lehet, hogy ebben sem volt igazam: „A májusi választásokon nem az a kérdés, hatalmon marad-e a jelenlegi *koalíció*, hanem az, hogy a liberális vagy a baloldali pártok váltják-e le *őket*” (Népszabadság 1994. ápr. 14. 4); „Tódulna ide a *nagyközönség* is szívesen, *nekik* azonban csak az év egyetlen napján, a zsarunapon nyitnak kaput” (Népszabadság 1996. ápr. 26. 28).

Kétségtelenül zavart okoz viszont az, ha a mondat megfogalmazója – esetünkben egy pártszóvivő vagy a szavait közvetítő újságíró – nem tudja eldönteni, hogy egy mozgalom nevét plurale tantumként kezelje-e, vagy azzal magyarázza-e (magának) a főnév többes számát, hogy az országos mozgalom sok kis helyi csoportból áll. A bizonytalankodásnak egyenletlenség az eredménye; példamban az állítmány alaki egyeztetéssel többes számba került, az új tagmondat anaforikus névmása viszont értelmi egyeztetéssel egyesbe: „A *Magyar Út Körök* a választásokon teljes erővel *támogatják* a MIÉP-et, ám a kereszténydemokraták és a kisgazdák is számíthatnak *rá*” (Népszabadság 1993. dec. 10. 4).

Már egy korábbi írásomban is említettem, hogy nem könnyű az egyeztetés, ha ikrekről esik szó (Horváth 1994: 304–5). Az akkoriakhoz hasonlóan mostani példám is a Népszabadságból való. A suta című cikkben („Szenzációs *iker* Londonban”) ezt olvashattuk: „Orvostörténeti szenzáció történt a londoni King’s College kórházban: egy héttel ezelőtt *világra jött egy hármasierpár*, **akik** közül a fiú, Ronin méhen kívüli terhességből született” (1999. szept. 11. 18). A *hármasierpár* nyelvi és logikai szempontból szintén szenzációs: igazán kíváncsi lennék rá, hogy alkothat párt páratlan számú egyed... Hogy ne érezzem magam földhözragadtnak, fellapoztam az ÉKsz. második, átdolgozott kiadását, de (megrökönyödés nélkül) csak ezt találtam benne az *ikerpár* címszó értelmezéseként: ’két ikertestvér’. Az *akik* névmás egyébként mind az *ikerpár*, mind a *hármasierk* alanyhoz illene (vö. Rácz 1991: 164–7).

Amolyan függelékként szeretnék még két megjegyzést fűzni ehhez a példához. – Már évtizedekkel korábban is előfordult, hogy páratlan számú gyermekből álló ikerpárról adott hírt a sajtó: „A világon az egyetlen életben levő *ötös ikerpár* – az argentinai Dilligenti család gyermekei – szombaton ünnepelte 18. születésnapját” (Esti Hírlap 1961. júl. 18. 6: idézi Rácz 1961: 407). – Kedves és szellemes ötletnek tartom viszont azt, hogy egy mostanában játszott spanyol rajzfilmsorozat, amely három kislány kalandjairól szól, a magyar fordításban a *Trikrek* címet kapta (lásd pl. Színes RTV 2003. 37. sz. 12).

2.2. Utolsóként azt a példát mutatom be, amelyben sem az anaforikus névmás, sem a gyűjtőnév(féle) **nem alany**: „[Lothar] kibújt a *ruhájából* [!] és kimosta *őket*” (Wilbur Smith: Lángoló part. Ford.: Süle Gábor. Delej Kft.–Maecenas Könyvkiadó Kft. [1995.] 442). Efféle kombinációt Rácz idézetei között (vö. 1991: 163) nem találunk. Valószínűleg nem magával az egyeztetési altípussal van baj, hanem

a konkrét példával. Kontaminációfélét látok benne: *kibújt a ruhájából, és kimosta* × *kibújt a ruháiból, és kimosta őket*. Azt hiszem, a szöveg azt szeretné közölni, hogy több ruhadarabról van szó, ezért a vegyülés második tagjaként megadott megoldást választanám.

SZAKIRODALOM

- Balogh Judit 2000a. A főnév jelentése. In: *MGr.* 127–9.
- Balogh Judit 2000b. A részleges értelmező. In: *MGr.* 458.
- ÉKsz. = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó. [Budapest.]
- Horváth László 1992. Egyeztetés és mazsolaszemek. In: Kozocsa Sándor Géza–Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. Budapest. 116–23.
- Horváth László 1994. Újabb mazsolaszemek az egyeztetések köréből. *Magyar Nyelv* 302–7.
- Horváth László 2003. Hibák és furcsaságok a határozottságbeli egyeztetésben. *Magyar Nyelv* 25–33.
- Lengyel Klára 2000. Az állítmány és az alany egyeztetése. In: *MGr.* 399–401.
- MGr. = Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Rácz Endre 1961. Az állítmány egyeztetése az értelmezős szerkezetekkel. *Magyar Nyelvőr* 403–15.
- Rácz Endre 1968. Az alany és az állítmány egyeztetése. In: Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó. Budapest. 248–56.
- Rácz Endre 1977. Az állítmány egyeztetése a gyűjtőnévi alannal. *Magyar Nyelvőr* 385–402.
- Rácz Endre 1991. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tompa József 1980. Alany és állítmány egyeztetése. In: Grétsy László–Kovalovszky Miklós (főszerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 145–50.

Horváth László

SUMMARY

Horváth, László

On agreement governed by collective nouns

This paper discusses the issues of grammatical agreement governed by collective nouns on the basis of a data set collected between 1992 and 2002. The author does not try to treat the emerging issues in their entirety: his attention is focused on errors, peculiarities, and curious examples. The analysis covers cases of clause-internal agreement as well as those of agreement spanning clause boundaries.